

Kritika és költészet

Tomán László

JOVAN HRISTIĆ: POEZIJA I KRITIKA POEZIJE, MATICA SRPSKA KIADÁSA, 1958.

Amikor 1954-ben megjelent Jovan Hristić első versfüzete, Borislav Mihajlović, a legszellemesebb jugoszláv kritikus azt írta, hogy úgy érzi, Hristić-ből kitűnő esszé író lesz. Nem tudjuk, vajon Mihajlović Hristić verseiből olvasta-e ki a kritikusi tehetséget, vagy már ismerte valamelyik korai esszejét; ez a könyv, előrebocsáthatjuk, azt bizonyítja, hogy Mihiz nem járt messze az igazságtól.

Három forrásból merít Hristić, kritikus működésének három alapja van: a régi görög filozófia és irodalom, a modern angol irodalom és Dušan Matić művei. A görögök nélkül európai kultúra sem volna, kultúrájuk a legteljesebb, s Hristić lelkesedéssel emlegeti őket, s isvekszik világukkal és alkotásaikkal mind bensőségebb kapcsolatokat teremteni. Nemcsak az eredet problémája hozta őt közel a görög irodalomhoz s főleg filozófiájukhoz, — amlynek egy érdekes jelenségéről épp most tett közze egy tanulmányt, miközben ez a könyvismertetés készült —, hanem az a megállapítása, hogy a modernség a hagyományok érzése: mindent megmond-

tak, leírtak már egyszer, s mi, akik úgy látszik későn születtünk, csak ezt alakíthatjuk, változtathatjuk. Valószínűleg emiatt vonzódik Hristić a modern angol irodalomhoz is, habár az angolokban épp az tetszik neki, hogy időszerűségük sajátos, egyéni állásfoglalásban nyilatkozik meg. Matić a hazai talajt, a mi modernségünket jelenti számára: igen, modernségünket, mert Hristić világosan és okosan megkülönbözteti ezt a két fogalmat; időszerűségeen csak időbeli hovatartozást, modernségen pedig „mélyebb és gyökeresebb” kapcsolatokat ért a mával.

A költészet kritikájáról szólva, Hristić kétféle kritikust különböztet meg: az első maga is költő, aki szerint a költészet a megismerés csúcsa, a világ és az ember lényege, s aki megteremtette a költészet transzcendentális ideálját; a másik a tudós kritikus, aki tagadja az előző típus eszményeit, és tudományos eszközökkel közelíti meg a költészetet, hogy ugyanezekkel az eszközökkel bírálhassa. Hristić szerint a költő nem közli velünk, hanem átadja tapasztalatait — költővé teszi az embereket, mint Coleridge mondja —, s a költészetben épp a tapasztalatok gazdagítása a fontos. A kritika feladata annak a kimutatása, mennyire gyarapította korának tapasztalatait, és mit adott korának a költő.

Már említettem Hristić nézeteit a modernségről; most csak azt emelném ki, hogy meghatározása meglehetősen merész, támátható, s csak egy oldalról lehet védeni. Szerinte „... a modernség a múlt sajátságos érzése, lencse, melyen keresztül a múltat szemléljük...” Valóban, nem lehet senki új a maga idejében, ha nem mérte fel a múltat, ha nem érzi az elvihartzott időket is a jelenben; mit ér azonban a tradíció megbecsülése, vethetjük ellene, ha nem találjuk meg azt, ami a mi időnkben sajátságos, jellemző és megismételhetetlen, ami magában foglalja a múlt elemeit, s ugyanakkor a jövő lehetőségeit is sejteti.

Hristić egy egész esszét szentel a modern angol költészetnek. Itt találjuk meg, többek között, néhány alapvető tételét a költészetről. A modern angol költészet időszerűségét első sorban abban látja, hogy a tudománnyal, filozófiával és politikával egyenlő rangú szerepet igényel a világ magyarázatában. Elméletét T. S. Eliot, Edith Sitwell, Owen, Cecil Day Lewis, Macneice, Auden és mások verseire építi.

A modern költészet olvasása általában megdöbbenéssel kezdődik. Egész szellemi világunkat megrázkódtatás éri, amikor elénk kerül egy igazán modern költő. Hristić azt mondja, hogy tapasztalati berendezkedésünket meg kell változtatnunk, mert egy új világ, „új szervezet” lép belé — egy vers vagy más művészi alkotás. S ha beleegyeztünk, hogy verseket olvassunk, akkor el kell fogadnunk a költészet néhány alaptételét, mint a játékokban való részvétel dját. Ebből következnek, hogy aki egyszer a modern költészet — nem, nem akarom azt mondani: hívévé — olvasójává szegődött, annak el kell tűrnie, annak élveznie kell a költők szeszélyeit, mert talán épp ezek azok a „sajátságos hagyományérzések”, amelyek az igazi modern költészetet jellemzik. Tekintet nélkül Hristić megállapításaira, igaz az, hogy aki egyszer kiáll a modern művészet mellett, annak, ha következetes akar lenni, ha meggyőződésből teszi, mindig meg kell találnia az alkotásokban, az úgynevezett érthetetlen művekben is saját helyzetét, érzéseit, fájdalmait, mosolyát, gúnyát, vízióit.

Nagyon érdekes Hristić „Forma, költészet és érzés” című esszéje s különösen az, amit a ritmusról ír. A versmérték feladata, mondja, olyan érzéseket ébreszteni bennünk, amelyek

segítségével képesek vagyunk bizonyos átélésekre. Minden mérték valamilyen érzésnek felel meg. A szavak költői hatása abban van, hogy prózai jelentésük helyett azt a jelentést sugározzák, amelyet a mérték kölcsönöz nekik. Ez azonban csak a klasszikus versmértékben van meg. Az ún. „szabad vers”-ben, amely helyett Hristić, helyesen, megokoltan G. M. Hopkins „spontán ritmus” kifejezését ajánlja, nincs meg az az érzés, amelyet a versmérték idéz elő, nekünk magunknak kell alkotókká válnunk, — ez a modern költészet és művészet megértésének és átélésének egyik alapfeltétele —, nekünk kell mindig újra meg újratertemtenünk a mű elfogadásához szükséges érzéseket. A spontán ritmus, írja Hristić, lehetővé teszi a szavak kétértelműségének továbbfejlesztését. „A spontán ritmus objektívabb kapcsolatokat követel nemcsak a verssel, hanem a világgal is — azt követeli, hogy a költő ne csak olyannak mutassa a világot, amilyennek átéli, hanem olyannak is, amilyennek érti.” A spontán ritmus, Hopkins szerint, a beszélt nyelv ritmusa, s ebben látja Hristić a jugoszláv költészet elmaradottságát: még nem győzte le a nyelv szerkezetének akadályait. Maticić egészen új nyelven ír, amikor a spontán ritmust alkalmazza, olyan nyelven, amely lényegesen különbözik az eddigi költői és a beszélt nyelvtől is, és a szillogizmus alapjára építi a spontán ritmushoz szükséges erős nyelvi szerkezetet. A magyar költészetben József Attilánál, Babitsnál, Szabó Lőrincnél, Kassáknál találunk nyomokat, amelyek arra mutatnak, hogy ők is kísérleteztek valamivel, ami közel áll a spontán ritmushoz. A jugoszláviai magyar költészetben is utána kellene nézni, az a benyomásom, hogy Ácsnál és néhány fiatalabbnál ráakadhatunk a spontán ritmus talán önkéntelen alkalmazására.

Hristić tanítványa, követője a Bagdala költőjének. Mindennél jobban bizonyítja ezt „Az esszé anatómiája”, amelyet Maticić „Anna bái ruhája” c. könyvének megjelenése alkalmával írt. Vannak ebben az írásban túlzások (Maticić könyvének összehasonlítása Camus Nyarával), nekünk azonban meg kell bocsátanunk a tanítvány ragaszkodását, szeretetét, hódolatát, — az ideálok mindig gyöngye oldalai az embernek. Hristić a görögökhöz látogat el, azokkal kezdi magyarázatát, náluk leli meg Camus Nyarának értelmét, s akkor már csak egy ugrás Maticić, a „régivágású

igazi moralista”, aki „lelkiismeretvizsgálatot tart”, amikor esszét ír, akár Descartes. És ime, mi az esszé, mi lehet ezek után: — „az esztétikai stádium elhagyása, a legmagasabb irodalmi stádium elérése: belépni az életbe, megvalósítani a lelkiismeret igazságát...” Ezért „az esszé a legneme- sebb műfaj, amelyet az irodalom ismer — maga az irodalom kvintesszenciája.” Nem Hristić elméletét akarjuk igazol- ni, csak még egyszer elmondani egy érzésünket: a mai költészet és széppró- za bizonyos útjai kétségtelenül az esszé felé közelednek, az esszéekben pedig mind gyakrabban ismerhetünk fel bizonyos költői elemeket, illetve a történehez közel álló szerkezeteket. Ennyit az esszé formai problémáiról. Ami tartalmát illeti, természetesen erkölcsileg tisztának, szókimondónak, egyenesnek kell lennie; nemcsak a

görögök tanítanak erre bennünket: a XX. század anyagi és eszmei káosza is.

Sok problémát vet fel, tárgyal és old meg könyvében Hristić. Szereti azt, amiről ír, lelkiismeretesen, elmélyvedve taglalja, boncolja anyagát, ismeretei alaposak, tájékozottsága nagy és friss, logikája hibátlan, tételei nem erőszakol- tak, de végső megállapításai nem min- dig újak. Néha veszélyesen közel kerül a filozófiai értekezések modorához, helyenként kiábrándítóan száraz. Túrel- metlen, lenéző vagy ellenséges hurokat sohasem penget: belőle nem lesz vitába bocsátkozó, szívesen vitázó kritikus. Talán túlságosan komoly, ezért nem szeret semmit kockáztatni; mindamel- lett vannak kérdéses tételei, amelyek- nek helyességében talán csak ő nem kételkedik. Emiatt fenyegeti egy ve- szély: a megcsontosodás. Fiatalságának lendületével, erudiciójának gazdagodásá- val azonban ezt bizonyára elkerüli.

